

שחורה אני ונאווה

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיֵּרָאוּ הָעַם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ: (שמות יד לא).¹

אַבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם לֹא הִשְׁפִּילוּ נַפְלְאוֹתַיֶיךָ לֹא זָכְרוּ אֶת רַב חֲסָדֶיךָ וַיִּמְרוּ עַל יָם בַּיָּם סוּף: (תהלים קו ז).²

אמנה ואמונה

"דבר אל בני ישראל ויסעו" - רבי אומר: אמר הקב"ה: כדאי היא האמנה שהאמינו בי ישראל שאקרע להם הים. שלא אמרו למשה: היאך נחזור לאחורינו? שלא לשבור לב טף ונשים שעימהם והלכו אחרי משה. (שמות רבה כא ח).³

ולמה צריך להזכיר קריעת ים סוף "באמת ויציב"? לפי שכיון שקרע להם את הים האמינו בו, שנאמר: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו". ובזכות האמנה זכו לומר שירה ושרתה עליהם שכינה ... לכך צריך אדם לסמוך גאולה לתפילה כשם שהם הסמיכו שירה אחר האמנה והקריעה. וכשם שהם טהרו לבם ואמרו שירה ... כך צריך אדם לטהר לבו קודם שיתפלל. (שמות רבה כב ג).⁴

רוח הקודש - שירה

"אז ישיר משה ובני ישראל". ר' נחמיה אומר: כל המקבל עליו מצוה אחת באמנה, כדאי הוא שתשרה עליו רוח הקודש. שכן מצינו באבותינו שבשכר אמנה שהאמינו אבותינו בה' זכו ושרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה, שנאמר: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", ונאמר: "אז ישיר משה ובני ישראל". וכן את מוצא שלא ירש אברהם אבינו העולם הזה והעולם הבא אלא בזכות אמנה שהאמין בה' שנאמר: "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה". וכן את מוצא שלא נגאלו ישראל ממצרים אלא בשכר האמנה, שנאמר: "ויאמן העם". (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה ו).⁵

גילוי שכינה

ר' אליעזר אומר: מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים שלא ראו ישעיה ויחזקאל? שנאמר: "ביד הנביאים אדמה" (הושע יב יב).⁶ ... משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה ... והיו הכל שואלין אי זהו המלך? מפני שהוא בשר ודם כמותם. אבל כשנגלה הקב"ה על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך, אלא כיון שראוהו הכירוהו. פתחו כולן פיהן ואמרו: "זה אלי ואנוהו". (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דשירה פרשה ג).⁷

¹ אמונה גדולה! אמונה בשולח ובשליח. פסוק שאנו אומרים מידי יום ביומו בתפילת השחר.

² לא אמונה ולא אמנה אלא מרי והמריה על ים סוף! ולמה נושעו בני ישראל בכל זאת שם? מסביר הפסוק העוקב שם בתהלים: "וַיִּוְשְׁעוּ לְמַעַן לְמַעַן שְׁמוֹ לְהוֹדִיעַ אֶת גְּבוּרָתוֹ". האם ספר תהלים בא לסתור פסוק בתורה? אולי רק ללמדנו שלא הכל היה שם אור, גם צללים היו שם?

³ הדרשן רוצה להדגיש שהאמונה קדמה לקריעת הים – בזכותה נקרע הים. לפיכך הוא דורש את האמנה לא מהפסוקים: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", אלא מפסוק קודם, לפני החציה: "דבר אל בני ישראל ויסעו". בכך הוא הופך את סדר האירועים שבמקרא. קודם האמינו ואח"כ נקרע הים, לא לפי פשוטו של מקרא. והאמונה של "ויאמינו" והשירה הם תוצאה של האמונה הראשונה. שרשרת של אמונה, נס, אמונה, שירה ותפילה. או שזה משפט מסכם שמספר מה קרה: מהו "ויאמינו"? – "ויסעו".

⁴ דרשה זו נראית כתואמת יותר את הפשט. הקריעה גרמה לאמונה. אך נראה שמה שחשוב לדרשן איננו הוויכוח העקרוני עם הדרשה הקודמת מה קדם למה, הנס לאמונה או האמונה לנס, אלא הסקת העניין ההלכתי של סמיכת גאולה לתפילה (יש גם מקורות אחרים, ראה רש"י ברכות ד ע"ב). וכיצד אנו נוהגים? אמנה (קריאת שמע "אמת ויציב"), גאולה \ אזכור יציאת מצרים וקריעת הים ותפילה \ שירה. סוף דבר, שתי הדרשות מהללות ומשבחות את בני ישראל על האמנה והאמונה שהפיגנו. ואגב כל זאת, הנוסח "אמת ואמונה" נראה מתאים יותר לדרשה זו, אבל הנוסח "אמת ויציב" הוא הקדום יותר ונמצא במקורות תנאיים: משנה ותוספתא מסכת ברכות פרק ב וכן במשנה תמיד פרק ה, בעוד שהנוסח "אמת ואמונה" הוא חידוש של האמוראים (ברכות יב) ומקורו בפסוק בתהלים צב ג: "לְהַגִּיד בְּבִקְרַת חֲסָדֶיךָ וְאַמוֹנָתְךָ בְּלִילוֹת".

⁵ מדרש זה מדגיש את רוח הקודש ששרתה עליהם שהיא תנאי לשירה. ושוב הוא חוזר לאמנה שבמדרשים הקודמים ולשאלה מה גרם למה. האמנה שבזכותה שורה רוח הקודש התחילה עוד במצרים ב"ויאמן העם" ואולי עוד לפני כן באברהם אבינו. ובהמשך המדרש שם הקשר הוא עוד קודם יותר: "גדולה האמונה שהאמינו ישראל במי שאמר והיה העולם".

⁶ כל הנביאים רואים בדמיונות ובמשלים. רק משה רואה ב"אספקלריא מצוחצחת" (ויקרא רבה א יד). וביים שפחה ראתה כמשה. ראה שני דפים שכתבנו על [מהו שראתה שפחה על הים](#) בפרשה זו.

⁷ ובירושלמי מסכת סוטה פרק ה: רבי יוסי הגלילי אומר: בשעה שהיו אבותינו בים, היה מוטל עולל על ברכה של אמו ותינוק יונק משדי אמו וכיון שראו את השכינה ...אף הן פתחו את פיהן בשירה ובשבח ואמרו זה אלי ואנוהו. עבדים (שפחה) וקטנים זכו למה שלא זכו גדולי הנביאים. אגב, מי היא אותה "שפחה"? שם כולל לבני ישראל שעדיין נחשבו לעבדים? היו להם כבר עבדים?

מרי והמריה

אמר ר' הונא: ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו ... מהו שכתוב: "וימרו על ים בים סוף" - מלמד שהיו ישראל ממרים באותה שעה ואומרים: כשם שאנו עולים מצד זה כך מצרים עולים מצד אחר. (ערכין טו ע"א).⁸

ר' מאיר אומר: כשעמדו שבטים על הים זה אומר אני יורד תחילה לים וזה אומר אני יורד תחילה לים ... קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחילה ... ר' יהודה אומר: כיון שעמדו שבטים על הים זה אומר אני יורד תחילה לים וזה אומר אני יורד תחילה לים ... קפץ נחשון בן עמינדב ... (מכילתא בשלח פרשה ה).⁹

עבודה זרה

"ויסע משה את ישראל מים סוף" ... אמר ר' יהודה בר' אלעאי: לא דיים שעבר עימהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישים כלפי מעלה דברים, שנאמר "אשר פדית לך ממצרים גויים ואלהיו". (שמות רבה כד א).¹⁰

שחורה אני ונאווה

"שחורה אני ונאווה" - שחורה אני במצרים ונאווה אני בים - "וימרו על ים בים סוף" ונאווה אני בים - "זה אלי ואנוהו" ... שחורה אני בחורב - "יעשו עגל פְּחָרְב וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְמִסְכָּה" (תהלים קו יט)¹¹ ונאווה אני בחורב - "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" ... שחורה אני במדבר - "כמה ימרוהו במדבר" ונאווה אני במדבר בהקמת המשכן ... שחורה אני במרגלים ... ונאווה אני ביהושע וכלב ... שחורה אני בשטים ... ונאווה אני בשטים. (שיר השירים רבה א לה).¹²

במה שאני שחורה – בו אני נאווה

"אז ישיר משה" - זהו שכתוב: "שחורה אני ונאווה בנות ירושלים, כאהלי קדר כיריעות שלמה" (שיר השירים א ה). כנסת ישראל אומרת: שחורה אני במעשי ונאווה אני במעשה אבותי ... מהו "כאהלי קדר"? מה אהלים של ישמעאלים כעורים מבחוץ ונאים מבפנים, כך הם תלמידי חכמים, אע"פ שהן נראים כעורים בעולם הזה הם מלאים מבפנים, מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות ... אי מה אהליהם של ישמעאלים אין להם תכבוסת, יכול אף ישראל כן? תלמוד לומר: "כיריעות שלמה" - מה הַשְּׁלֵמָה הזאת מתלככת וחוזרת ומתלבנת, כך ישראל אע"פ שהן חוטאים הן שבים בתשובה לפני הקב"ה.¹³

⁸ ובאבות דרבי נתן נוסח א פרק לג: "בשעה שעמדו אבותינו על הים אמר להם משה: קומו עברו! אמרו לו: לא נעבור עד שנעשה הים נקבים נקבים. נטל משה מטהו והכה על הים ונעשה נקבים נקבים. אמר להם משה: קומו עברו! אמרו לו: לא נעבור עד שנעשה הים נקבים נקבים. נטל משה מטהו והכה על הים ונעשה בקעה. אמר להם משה: קומו עברו! אמרו לו: לא נעבור עד שנעשה הים גזרים גזרים ..." וכך הלאה. נעשה הים חמר, טיט, מדבר, פירורים, סלעים, יבשה וחומה ולא עברו. עד שהוציא להם דבש מסלע! וכבר הקדשנו דף מיוחד בשם **וימרו על ים סוף** בפרשה זו.

⁹ ראה המשך המדרש שם וכן הוא במדרשים אחרים שנחשון נכנס למים עד שהגיעו לחוטמו ובכך "הכריח" את הקב"ה לקרוע את הים. ובתוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ד הלכה יח שנינו: "מפני מה זכה יהודה למלכות? אמרו לו ילמדנו רבינו. אמר להם: מפני שקידש שמו של הקב"ה על הים. כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד, קפץ שבטו של יהודה וירד תחילה וקדש שמו של מקום על הים. ועל אותה שעה הוא אומר הושיעני אלים כי באו מים עד נפש טבעתי בין מצולה". נחשון ויהודה נדרשים לשבח, אבל בני ישראל לא. בפרט לשיטת ר' יהודה. גם הנוסח "זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד", נראה שדברו אבל לא עשו. ורק נחשון עשה מעשה. חזרנו לדרישה של אמונה לפני הנס. אמונה שתגרום לנס.

¹⁰ מדרשים רבים נאמרו על פסוק זה משמאל ב ז כג "אשר פדית גויים ואלהיו" הלכות מתפילת דוד בעת שבישר לו נתן הנביא ששלמה בנו יבנה הבית. ראה מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה יד: "ואומר: מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו (שמאל ב' ו כג). ר' אליעזר אומר: עבודה זרה עברה עם ישראל בים ... ואיזה זה? זה צלמו של מיכה. ר' עקיבא אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה עצמך פדית. וכן את מוצא בכל מקום שגלו ישראל כביכול גלתה שכינה עמהם". לויכוח אנדי זה יש תוצאה הלכתית מעניינת: האם מי שמוחק את המילה "אלהיו" מהפסוק עובר על לאו וחייב מלקות או לא. ראה דברינו **אשר פדית גויים ואלהיו** בפסח וכן **פסל מיכה** בדפים המיוחדים.

¹¹ ראה הפרק שם (כהמשך לפרק קה הקודם) בתיאור מְרִים וכפיות טובתם של עם ישראל בעקבות כל הניסים שנעשו להם ביציאת מצרים. ראה גם תהלים פרק עח על מרי עם ישראל בשנות המדבר.

¹² מדרש זה אולי איננו politically correct ובימינו יאמרו "שחור הוא יפה", אבל הכוונה היא ברורה. בגאולה ממצרים בכלל, קריעת ים סוף בפרט התערבבו אור וצל, אמונה וכפירה, שיר הלל ועבודה זרה. והשאלה היא כמובן: למה? מאיפה לקח המדרש גישה דואלית זו? הכל בגלל הפסוק בתהילים? ופסל מיכה מונח? מה רוצה כאן המדרש לומר? יש לו אמנם סמך ודווקא מספר תהלים כפי שהערנו בהערה הקודמת, אבל השאלה יכולה כעת להישאל על שניהם, על ספר תהלים ועל המדרש שמייעדים לקהל הרחב. מה מנסים מחבריהם לומר לקהל השומע את דבריהם? מעמדם זוהר העבר והנמכת תפארת 'אבות האומה', היא הקלה או הכבדה על קהל השומעים וההוגים במקרא ובמדרש?

¹³ "שחורה ונאווה" כאן היא ברורה ואולי אזכור מוטיב התשובה הוא התשובה לשאלתנו בהערה הקודמת. ועל יחס חז"ל לכיעור וליופי האנושיים, במשמעותם הארצית, כוול אזכור תלמידי חכמים מסוימים, ראה דברינו **היופי שבאדם – ברכתו ובלותו** בדפים המיוחדים.

דבר אחר: "שחורה אני ונאווה" - במה שאני שחורה בו אני נאווה. חטאו בחורב, שנאמר: "ובחורב הקצפתם את ה'" ובחורב אמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע". בים המרו, שנאמר: "וימרו על ים בים סוף" ובים אמרו שירה, שנאמר: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת" (שמות רבה כג ז).¹⁴

שבת שלום
מחלקי המים

¹⁴ בפסקה הראשונה מנסה המדרש להפריד בין השחור ובין האור: השחור אנחנו האור אבותינו, השחור החיצוניות האור הפנימיות, השחור החטא האור התשובה וכו' - דורות שונים, ראיות שונות, מצבים שונים. באה הפסקה השנייה ואומרת: השחור והאור באים כאחד. באותו רגע, באותו מקום, באותו מצב, באותו מעשה ממש. בבחינת, מקום המשפט שם הרשע. אולי זה הלקח לדורות? אולי זו המשמעות האמיתית של "יציאה מעבדות לחרות", של "אז ישיר" וזה מה שאוסף המדרשים רוצה לומר. אולי.